

ու բարի տիրոջը հետ։ Ու պատկերը՝ զոր
լէօէ կը տանիմ մտքիս մէջ, հոն էր ա-
ռաջին անգամ որ նկարուեցաւ։

Տոժերու պալատին կամարակապներուն
անկեան մը, շրջանակաւած՝ երկու մար-
մարեայ սիւներու մէջտեղ, խոյակները
ծաղկազարդ ու մանրաքանդակ դրուակ-
ներով զարդարուած։ Հոս դիտեցի ես
լէօն, երբ իր լրջածնէ զխարկը մէկդի
ընելով, կը սրբէր իր արեւէն ըրտնաթոր
ճակատը և չնմ գիտեր որ փոշիէն իր
ծաղկած դէմքը։

Բարութեան, անկեղծութեան դէմք մըն
էր, խոհունութեան մը ազնուականութեան
փայլովը զուարթացած։ Հանելի և հանող
ժպտն ունէր, քը՝ այսպէս ըսելու համար,
կը տարածուէր իր ամբողջ անձին վրայ։
Յետոյ, Աղբրիականի ծովափին վրայ,
Սանթ - Էլիզապէթայի ծառուղոյն մէջ,
ուշադրութիւնս գրաւեց իր քալուածքը,
որ քաջ կը համընթանար շրջակայ կա-
նաչազարդ պանդոկապատներուն ու ա-
լիքներու անաղմուկ թուրջալուծ հետ։
Թիկնաւէտ հասակը քիչ մը կը քած երեւ-
ցաւ ինծի ուսերու կողմէն՝ իբր զբարեգա-
նի մը վրայ կամ աշխատութեան մը բե-
ռին տակ։ Կազդուրուելու ճամբորդութեան
մըն էր որ ելած էր Լէօ, և իրաւցնէ բո-
լորն ալ իր մէջ աշխատածի, յոգնածի
երևոյթն ունէր, ձեռքերը, կուրծքը զլու-
խը և ակնոցներուն տակ վատացած իր
բարի աչքերը։ Լէօ սքնած էր ու խոր-
հած, գրած. նա բազմալատասակ մըն էր։
Ասոր համար ալ թերեւս իր քալուածքը
ինծի երեցաւ քիչ մը կեցող, ունէր սա-
կայն մեծվայելչութիւն մը, վեհափառու-
թեան մը զիտակցութիւնը։

Ու Աղբրիականի ծովափին վրայ, ուր,
Պայրըն ձիավարած էր ու Շաղորբիան
երագած, վերջալոյսի ճառագայթներուն
մէջ, հասակագեղ, յեցած իր գաւազանին
վրայ, որ իր զրջի ձեռքին մէջ նեցուկ
մը ու գարը մըն էր միանգամայն, Լէօ
ինծի համեմատութիւններն առաւ անգրիա-
ցի ձեկրյմեկի մը, կլատսպոնի մը, օրինակի
համար, որ խորհրդարանի ազնուական

կոնէ մը վերջ, քաջութեամբ տարուած
ի նպաստ հալածեալ ժողովուրդի մը, կը
քաշուէր հովանաւոր տեղ մը իր հանգիստն
առնելու ու պատրաստուելու նոր կոնեմ-
բու։

Ինծի համար Լէօ այլ եւս նկարուած
էր. Լէօն էր զոր մէջս ունէի, զոր ունէի
իր գործին մէջ, այն պահուն միայն ա-
ւելի յայտնուէր էր և աւելի իր շրջանակի
մէջն էր։ Վրան աւելի լոյս և աւելի գոյն
կար։

Ինչ կ'ընէ նա հիմայ. ինչ կերպա-
րանքի տակ պիտի յայտնուի նա մամու-
լին մէջ, Պիտի գայ յերևան իբր հեղի-
նակը մեծ պատմութեան մը, մեծ վէպի
մը կամ զբական ցննադատութեան մը։
Թերեւս նա հիմայ իր հանգիստը կ'ընէ, և
բոլոր իրատունքներն ունի այս դադարին։
Նա արդէն ամբողջ պատմութիւն մ'ունի,
ամբողջ կեանք մը և այնքան անցեալին
մէջ կրնայ ապրիլ, որքան ներկային։ Նա
հեղինակութիւն մըն է և կրնայ ուսումնա-
սիրուիլ։

Ն. Ն. ԱՆԳՐՈՒԵԱՆ

Շարայարեկի

ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱԿԱՆ ԼԵԶՈՒ

Այս նիւթիս վրայ գրած նախորդ յօ-
դուածին մէջ (Բազմ. 1910, էջ 435) յետ
բացատրելու Էսպերանտոյի դրութիւնն, ա-
նոր առաւելութիւններն ու պակասութիւն-
ներն՝ համաշխարհական լեզու մ'ըլլալու
համար, կը խոստանայի յաջորդ գրու-
թեամբ պատասխանել Էսպերանտոյի կու-
սակիցներէն ինծի ուղղուած հետեւեալ հար-
ցերուն.

1. Ճանչնալով և խոստովանելով հան-
գերծ Էսպերանտոյի համաշխարհական լե-
զու ըլլալու յարմարութիւններն և անոր
ունեցած ձիրքերը, միթէ օգտակար չ'ես
համարի որ նոյնը միջազգային լեզու մը
դառնայ.

2. Կը ժխտեն հանրազգային լեզուի մը մատակարարելիք բիրւաւոր օգուտնեւը՝

3. Էսպերանտօյն լաւագոյն և գործնական ինչ միջոցներ կրնաս ցոյց տալ՝ հասարակաց լեզու մը հնարելու և անկէջ յառաջ գալիք օգուտները ձեռք բերելու համար:

* *

Առաջին երկու հարցմանց տալիք պատասխանն շատ պարզ և համառօտ է. այսինքն է՝ որ ոչ միայն չեմ ժխտեր, այլ և մտքիս բովանդակ համոզմամբ կը հաստատեմ որ հանրազգային լեզու մը մինչև օրս եղած սքանչելի գիւտերուն մէջ գրախ-գործոց մը պիտի ըլլայ, ոչ միայն տեսական հայեցողութեամբ, այլ և գործնական անհամմատ օգուտներով, զորս պիտի ընձեռէ մարդկութեան:

Եթէ էսպերանտօ արուեստական լեզուն այդ դերը կատարելու յարմարութիւններն ունի՝ արդէն իսկ կարօտ չէ իմ և ինձ նման տարբեր մտածողներու կամ տարակոյս յայտնողներու հաւանութեան և կամ օժանդակութեան. իւր ոյժն՝ որով պիտի յաղթէ դիմադրութեանց՝ նախ իւր մէջ պէտք է գտնուի և ապա իւր կուսակիցներուն ձեռնտուութեան և ջանքին մէջ, որով պիտի կարենայ ընդհանրանալ և փափաքուած նպատակին հասնիլ: Իսկ երբ այդ միակ համոզիչ և յաղթահարիչ ներքին ոյժը պակսի և կամ պէտք եղածին չափ զօրաւոր չըլլայ՝ ի զուր վատնուած պիտի ըլլան անոր հետեւողներուն բոլոր տեսական ապացոյցներն ու գործնական ջանքերը: — Զուր տեղ մարդկային բազկաց և շիղերու բռնութիւն տալով՝ յառաջ պիտի մղուէր հանրակառք մը, որոյ մէջ շոգույ կամ ելեկտրութեան շարժիչ զօրութիւնը յանկարծ պակսէր. չափով մը ճանապարհի զայն յառաջ մղելը՝ էր նպատակակէտին հասցընել ըսել չէ. ուղւոյ երկարութեան և խոչընդոտներու առջև՝ շիղերու ոյժերը պիտի տկարանան

հետզհետէ՝ մինչև անկարող ըլլան զայն քայլ մ'եւս յառաջ տանելու: Վերջապէս յառաջ մղողներու դառն յուսախարութիւնը չեմ փափաքիր որ ունենան օր մ'ալ էսպերանտօյի այսօրուան եռանդնավառ շարժիչներն... Բայց նախընթաց յօդուածովս կարծեմ բաւական պատճառներով ցոյց տուի՝ որ էսպերանտօյի ներքին ոյժն այնքան զօրաւոր չէ՝ որչափ կ'ուզեն հաւաստել իւր կուսակիցներն, որոնք վերոյիշեալ հանրակառքի նմանութեամբ կարծես զայն յառաջ կը մղեն. բայց մինչև ո՞ւր և մինչև ե՞րբ մղուելու պէտք պիտի ունենայ, կամ ո՞ր վայրկեանի արդեօց մը զողներու մտքին մէջ յուսոյ ոյժը պակսելով՝ լքումը՝ յառաջ պիտի բերէ շարժման դադարումն... Չեմ մարգարէ կամ որդի մարգարէի, չեմ ալ փափաքիր չաւարակալ մ'ըլլալ... Բայց էսպերանտօյի հետեւող ջիւր՝ հաւատացեալներու խմբին մէջ՝ ինքզինքս առ նուազն թերահաւատ մը կը զգամ:

* *

Փալով վերոյիշեալ ինձի ուղղուած հարցմանց երրորդին՝ պիտի խոստովանիմ որ անոր պատասխանելը դժուարին է, քանի որ դիրւագոյն է առաջարկուած հանրախօսական դրութեան մը պակասութիւններն յայտնի ընել՝ քան թէ այդ պակասութիւններն անհետացնելով՝ նոր և անթերի դրութիւն մը ներկայացնել:

Այսու հանդերձ՝ այդ փշոտ հարցման պատասխանն ես արդէն տուած կը համարիմ՝ հասարակաց դատման ենթարկած ըլլալով հանրագրական իտալական դրութիւն մը՝ որ ոչ թէ խօսելու, այլ միայն գրելու կրնայ ծառայել. և թէպէտ այս պարագան զինքը խօսական լեզուներու շարքէն դուրս կը հանէ, բայց ասով քնաւ չի գրկեր զինքը՝ աշխարհիս բոլոր ազգերու միջև իրբու հասարակաց թարգման մը

1. Համարագրութիւն կամ Համագրային գրութեան 6-րդ ոճ մը. տպ. 1907, Վլենտիկ. - Ս. Ղազար:

ծառայելու՝ մտքերու փոխադարձ հաղորդակցութեան ամենակարևոր գործին մէջ:

Հանրագրութիւնն, այո՛, հանրախօսութիւն չէ. բայց եթէ իրրև հետեանք այս ճշմարտութեան ըսելու ըլլանք թէ « Բարեօրէն հանրագրութեան օգուտն կէսն է հանրախօսութեան օգոտին, որ գրելու և խօսելու միանգամայն կը ծառայէ »; ինծի կ'երևի որ մեծապէս սխալած պիտի ըլլանք: Սխալմունքնիս այս կէտին մէջ պիտի ըլլայ՝ որ մենք այդ նախադասութեամբ՝ գործնականին մէջ հաւասար կարևորութիւն տուած պիտի ըլլանք՝ գրելու և խօսելու յատկութեանց:

Այսպիսի դատման մը սխալ ըլլալն ապացուցանելու համար՝ պիտի հարցընեմ ես այլ հակառակ կարծիք ունեցողին՝ թէ արեօք ինչ օգուտ ունի հանրախօսութիւնն՝ ուակից զուրկ ըլլայ հանրագրութիւնն, և թէ ի՞նչ պարագաներու մէջ գործնականապէս անհրաժեշտ է մարդկանց հանրախօսութեան ծառայութիւնը:

Ի հարկէ, քանի որ մարդ մը կը գրտնուի իւր հայրենակցաց մէջ՝ առանց հետ յարաբերութիւն հաստատելու համար բընաւ պէտք չունի ոչ հանրախօսութեան և ոչ հանրագրութեան. այլ այս վերջիններուս պէտքը պիտի զգայ՝ երբոր կամ ճանապարհորդութեամբ օտարակեցու ազգաց մէջ գտնուի, և կամ իւր հայրենեաց մէջ մնալով հանդերձ՝ փափաքի օտարազգի անձանց հետ հաղորդակցիլ գրութեամբ: Արդ, չեմ կարծեր թէ գտնուի մէկը՝ որ ըսէ թէ օտար երկիրներ ճանապարհորդողաց թիւը բազմազոյն է քան անոնցը՝ որ սեփական հայրենեաց մէջ մնալով՝ պէտք կը զգան թղթակցելու օտարազգի անձանց հետ:

Հետևաբար հանրախօսութիւնը օգտակար պիտի ըլլայ մի միայն՝ կամ ուսումնասէր և հետաքրքիր ու զուարճասէր ճանապարհորդներու և կամ թափառական բախտախնդիրներու, մինչդեռ հանրագրութիւնն աւելի ընդարձակ շրջանակի մէջ կարևորութիւն ունի. վասն զի նախ՝ զանազան ազգերու գիտնականք աւելի բազ-

մութեամբ՝ պէտք կը զգան յարաբերութեան և զաղափարաց շփման՝ քան թէ զուարճասէր ուղեւորք. երկրորդ, անհամեմատ աւելի բազմաթիւ են այն առեւտրականք, որք առանց դիւրութիւններու նենալու ճանապարհորդութեան՝ հարկ կը զգան գրաւոր միջոցաւ օտարազգի վաճառականաց հետ իրենց յարաբերութիւնները զարգացնել՝ քան անոնք որ երկրէ երկիր կը շրջին անձամբ մի և նոյն նպատակաւ: Երրորդ, ո՞վ կրնայ ուրանալ հանրագրութեան այն բազմատեսակ օգուտները՝ զորս պիտի ընձեռէ եկեղեցական, քաղաքական և զինուորական, բնագիտական և ուրիշ մասնագիտութեանց պարապողներու, որոնք իրենց գրասենեակներուն մէջ նստած՝ կարող պիտի ըլլան անո՞վ իրենց զուտմտական յարաբերութիւնն ինն մշակել ուսումնական ազգաց երևելի հանճարնորուն հետ, առանց ստիպուած ըլլալու երկրէ երկիր բազմածախս ուղեւորութեամբ՝ ժամանակ և դրամ վատնելու:

Այս ամէն ըսածներէս կը հետևընեմ ուրեմն որ հանրագրութեան հետ բաղդատելով՝ հանրախօսութիւնն շատ երկրորդական կարևորութիւն ունի մարդկութեան համար:

Արդ, եթէ հանրագրութեան մեծազոյն օգոտին և կարևորութեան վրայ աւելցընենք նաև այն պարագայն, որով մարդս պիտի կարենայ հանրագրել՝ առանց ստիպեալ ըլլալու սովորիլ նոր լեզու մը (ըլլայ այն՝ վօրպիտր կամ հայերասոս և կամ ուրիշ որ և իցէ արուեստական դիւրազոյն լեզու), այլ գիտնալով միայն մէկ լեզու, այսինքն իւր մայրենի լեզուն, պիտի կարենայ հանրագրական-ըրութեամբ այդ իւր սեպական լեզուով մտածածը՝ գրի առնուլ, և անով հասկըցուիլ ուրիշ բոլոր ազգերու անձինքներէն, և փոխադարձ անոնցմէ իւրքանչիւրին իրենց սեփական լեզուներով հանրագրածները՝ ինքն իւր լեզուով պիտի կարենայ կարդալ և հասկընալ, այս սքանչելի պարագայն կ'ըսեմ ծայրագոյն կատարելութիւնը պէտք է համարուի հանրագրական դրութեան մը, զոր կարելի ը-

լայ մանաւանդ ուսանիլ մէկ երկու ժամուան մէջ և անմիջապէս փորձառական կերպով ալ ի գործ դնել: — Եւ ահաւասիկ այս տեսակ դրութիւն մ'է՛ գոր ես վերոյիշեալ թուական-Հանրագրութեան հրատարակութեամբ ընծայելու գեղեցի մարդկութեան 1907 տարւոյն մէջ, և զոր հիմայ ալ ցոյց կու տամ իբրև դիւրագոյն և աւելի գործնական միջոց մը՝ քան ինչ որ ցուցեր են վոյուպիք և Լուպերանտո և ուրիշ նոր և արուեստական լեզուներու դրութիւններ:

*
**

Ինչ սկզբունքի վրայ հաստատուած է այդ թուական Հանրագրութեան դրութիւնս. — Այս պարզ սկզբունքին վրայ՝ որ ինչպէս թուաբանութեան մէջ թուանշանները ներկայացուցիչ են թուական գաղափարներու, որոնք ամէն ազգերու անձերէ դիւրաւ կը գրուին, կը կարգացուին և կը հասկըցուին, այսպէս նաև նոյն թուանշանները կրնան ներկայացուցիչ ըլլալ բաց ի թիւերէ՛ նաև ուրիշ տեսակ գաղափարներու, և ամէն ազգի անդամներէ դիւրաւ գրուիլ ու կարգացուիլ ու հասկըցուիլ:

— Զոր օրինակ, երբ գրելու ըլլանք

$$\frac{50}{6} \times 15 = \frac{375}{3} = 125 = \sqrt{5}$$

ոչ ոք զժուարութիւն պիտի կրէ այդ թուաբանական գրութիւնը իւր լեզուով կարդալու և հասկընալու. այսպէս ալ ուրեմն եթէ գրելու ըլլանք

(116 1405/2 1, 443 32950/6 14210/2

պէտք է որ ամէն ոք իւր լեզուով նոյնը կարդայ և հասկընայ թէ « Զոր օրհնութիւնը կը շինէ որդիներու տուններ », բաւական է որ միտքը պահած ըլլայ և կամ բառերէն մէջ գտնէ, որ 116 կը նշանակէ օրհնութիւն, 1405 հայր, 443 յինտմն, 3295 տուն և 1421 որդի, և քե-

րականութենէ ծանօթ ըլլայ իրեն՝ որ (գոյականի նշան է, որոշեալ յօդի, հոլովի, Վ բայի, և թէ հոլովի նշանէն վերջը դրուած Չը սեռականի նշան է, 6ը հայցականի, և թիւերու վերջը. 0 նշանն՝ յոգնակի կը ցուցնէ, Վ ին առջև դրուած 1ը բային սահմ. ներկայն ցոյց կու տայ, և վրան գետեղուած փոքրիկ Յը՝ երբորդ դէմը կը նշանակէ:

Թուանիշներու ձեռքով յօրինուած այս Հանրագրութեանս դրութիւնը հոս մանրամասն մէջ բերելն աւելորդ կը համարիմ, քանի որ նոյնը լիովին բացատրուած է վերոյիշեալ Հանրագրութիւն կոչուած հրատարակութեանս մէջ, յորում

28 թուղթերու մէջ պարզուած է օրինակներով բովանդակ դրութիւնը.

224 թուղթերու մէջ գետեղուած է թիւերէ-Ֆաւեր բառերը.

346 թուղթերու մէջ պարունակուած է Բաւեր-Թիւեր բառերը.

30 թուղթերու մէջ ալ դրուած են գործնական գանազան հրահանգներ.

Իսկ սկիզբը կցուած է Յասաչարան մը 25 էջերէ բաղկացած, որոյ մէջ յետ առաջարկուած այս դրութիւնս պարզելու, յառաջ բերուած են նաև անոր դէմ կարելի եղած և զօրաւոր կարծուած առարկութիւններն ու զժուարութիւններն, որոնք մի առ մի լուծուած են:

Ուրեմն, այս դրութեանս ծանօթութիւն ունենալ փափաքողներուն ցոյց տալով վերոյիշեալ հրատարակութիւնս՝ կ'անցնիմ կնքելու համաշխարհական լեզուի վրայ գրած յօդուածներուս այս շարքը՝ յայտնելով ընթերցողներուս որ շատ մ'անձանց այս դրութեամբ եղած բազմաթիւ թղթակցութիւններ՝ ապացուցած են արդէն թէ որքան դիւրութիւններ ու ձիրքեր կը բովանդակէ իւր մէջ թուական Հանրագրութիւնը, որուն ուսումը մէկ երկու ժամուան միայն կարօտ է և արդիւնքն անմիջապէս գործնական:

Հ. ԱՌԱՏԱՆ Ա. ՏՐՈՅԵԱՆ